

Paweł Prusak

10. WYBRANE ASPEKTY DYDAKTYCZNE ZAJĘĆ FAKULTATYWNYCH W LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCYM

10.1. Rola i zadania zajęć fakultatywnych

Statutowym zadaniem liceum ogólnokształcącego jest przygotowanie uczniów do podjęcia studiów wyższych, do dalszego kształcenia się. Sposób realizacji tego zadania musi być wysoce niezadowolający, skoro każdego roku w okresie egzaminów na wyższe uczelnie spotykamy się z krytyką przygotowania merytorycznego, braku umiejętności samodzielnego myślenia absolwentów szkół średnich.

Nierównomierne obciążenie wszystkich kierunków kształcenia, wytworzenie się grupy kierunków deficytowych, nieatrakcyjnych, ale niezbędnych dla funkcjonowania gospodarki narodowej to, zdaniem wielu, rezultat wadliwie prowadzonej przez szkołę orientacji zawodowej, nieumiejętnego rozwijania zainteresowań tymi zawodami. Dość powszechnie uważa się, że szkoła średnia tkwi w dydaktycznym tradycjonalizmie, co wyraża się w nadmiernym eksponowaniu wykładu, unikaniu dyskusji i samodzielnej pracy na lekcji. Licea krytykowane są za werbalizm i odporne wdrażanie nowości w dydaktyce, w unowocześnianiu procesu nauczania.

Powszechną nadzieję radykalnej w tym względzie poprawy budziło wprowadzenie z dniem 1 września 1970 roku w zreformowanym liceum ogólnokształcącym częściowego sprofilowania klas pierwszych oraz obligatoryjny udział młodzieży klas czwartych w zajęciach fakultatywnych. Posunięcie to przełamywało dotychczas uznawaną w szkolnictwie zasadę jednolitości kształcenia, było wyrazem "zróżnicowania programowego w liceum ogólnokształcącym"¹. Rolę i zadania zajęć fakultatywnych sprowadzić można do takich kwestii, jak: poszerzenie i pogłębienie wiadomości, rozwój zainteresowań i zdolności zgodnie z zamierzonym kie-

runkiem studiów, rozwijanie zdolności samodzielnego myślenia². Zarówno podstawowe założenia programowe, a przede wszystkim zasady kwalifikowania uczniów do zajęć fakultatywnych w grupach zwanych przedmiotowymi eksponują wzbogacenie uczniów o wiedzę, przejawiane dotąd zainteresowania i potrzebę dalszego ich rozwijania stosownie do obranego kierunku studiów oraz pracę z uczniem zdolnym. Z wyjątkiem przysposobienia zawodowego, zajęcia fakultatywne mają charakter przedmiotowo-blokowy i obejmują następujące grupy: humanistyczną, matematyczno-fizyczną, biologiczno-chemiczną, geograficzno-ekonomiczną i języki obce³.

Potrzeba bardziej skutecznego kształtowania zainteresowań pedagogicznych młodzieży i tą drogą zwiększenia dopływu uzdolnionych kandydatów na kierunki nauczycielskie szkół wyższych spowodowała wprowadzenie zajęć fakultatywnych w grupie pedagogicznej⁴. Podobnie jak w innych grupach, zajęcia te mogą być organizowane w klasie IV w wymiarze 4 godzin tygodniowo lub w klasie III i IV po 2 godziny w tygodniu, a wyjątkowo tylko w nich mogą uczestniczyć uczniowie klas sprofilowanych⁵.

Problematykę dydaktyczną zajęć fakultatywnych można rozpatrywać w dwóch płaszczyznach. W płaszczyźnie przedmiotowej poprzez poszerzenie i pogłębienie wiadomości odpowiednich przedmiotów, zajęcia bowiem wzbogacają i systematyzują wiedzę ucznia, przez co przygotowują do egzaminu maturalnego i egzaminu wstępnego na wyższe studia. Z drugiej strony dzięki udziałowi w fakultetach uczniowie nabywają takich sprawności niezbędnych w dalszym kształceniu, jak: posługiwanie się metodami studiowania, racjonalna organizacja pracy, korzystanie z materiałów źródłowych, posługiwanie się urządzeniami i pomocami naukowymi. Zajęcia te przygotowują do studiów w określonych blokach przedmiotów. Przykładowo, uczestnicy fakultetu biologiczno-chemicznego to z reguły przyszli kandydaci na studia na kierunkach: chemia, biologia, rolnictwo, weterynaria czy medycyna lub przyszli słuchacze pokrewnych tym kierunkom szkół policealnych.

Specyficzną formę posiadają zajęcia w grupie pedagogicznej. Dzięki odpowiedniemu doborowi treści programowych zbliżają ucznia do zawodu nauczycielskiego, dają mu możliwość bezpośredniej pracy z dzieckiem. Poprzez literaturę pedagogiczno-psychologiczną dostarczają "wiedzy przydatnej aktualnie dla potrzeb uczenia się w szkole średniej i studiowania w szkole wyższej"⁶. W ten sposób podejmując studia na kierunku nauczycielskim lub w studium wychowania przedszkolnego kandydat na nauczyciela ma wystarczającą orientację w problemach wybranego zawodu.

Jednym z zarzutów kierowanych pod adresem szkolnictwa jest niedocenywanie lub niezadowalająca praca w zakresie umiejętności uczenia się młodzieży.⁷ Problem ten nabiera szczególnej wagi w liceum ogólnokształcącym, którego zasadniczym celem jest przygotowanie uczniów do studiów wyższych. Podejmują go programy zajęć fakultatywnych z tym, że program grupy pedagogicznej czyni to najpełniej, gdyż wyszczególnia zagadnienia uczenia się wśród zadań do realizacji i ustala odpowiednią literaturę.⁸ Na czasie jest więc postulat wysunięty przez J. Jakóbowskiego, aby w procesie kształcenia większy nacisk położyć na metodologię samodzielnego wzbogacania wiedzy oraz wzmocnienia dyscypliny organizacji pracy i porządku dnia.⁹

Wprowadzenie do liceum ogólnokształcącego zajęć fakultatywnych poprzedziły eksperymenty wdrażające program nauczania. Dzielać się pierwszymi spostrzeżeniami, metodycy przedmiotów objętych fakultetami akcentowali potrzebę stosowania w zajęciach metod studiowania jako jednego z czynników lepszego przygotowania młodzieży do studiów.¹⁰ W przedmiotach przyrodniczych zwraca się uwagę na rolę doświadczeń i ćwiczeń we wdrażaniu uczniów do pracy zespołowej, a nade wszystko do indywidualnego wykonywania przydzielonych zadań.¹¹ Wskazując na metody stosowane w pracy ze studentami, postuluje się ich zróżnicowanie wraz z praktycznymi wskazówkami co do ćwiczeń, seminariów, wykładu i pracy laboratoryjnej.¹² Cenne są zalecenia metodyczne dotyczące między innymi seminariów. Sugerują one

krótkie referaty wprowadzające, sposób opracowania przez uczniów literatury, kilkuminutowe prelekcje z zastosowaniem filmu, przezroczy, albumów, wykorzystanie wycieczek.¹³

W pracy fakultetu pedagogicznego, obok stosowanych w grupach przedmiotowych metod pracy, innowacją dydaktyczną, która ułatwia wdrażanie w problematykę przyszłych studiów są wycieczki do szkół i placówek oświatowo-wychowawczych oraz podejmowanie drobnych problemów badawczych.¹⁴

Praktyka zawodowa i możliwość konfrontowania pracy szkół wskazują, że realizacja założeń programowych zajęć fakultatywnych w wielu szkołach natrafia na trudności. Powodują je braki w niezbędnej literaturze naukowej, środkach dydaktycznych czy trudności kadrowe. Nie zawsze stać nauczyciela na własną inwencję w stosowaniu odpowiednich metod i form pracy czy wykorzystaniu dostępnych źródeł, pomocy naukowych. Niemniej, zajęcia fakultatywne są dla uczniów źródłem szerszej wiedzy niż przewidują programy objętych fakultetami przedmiotów. Stwarzają możliwość częstszego posługiwania się metodami studiowania, które zmuszają do modyfikacji techniki uczenia się. Tym samym fakultety wpływają na obniżanie bądź niwelowanie progu dydaktycznego między szkołą średnią a uczelnią.

W przypadku fakultetu pedagogicznego walory stanowiące o przygotowaniu młodzieży do dalszego kształcenia ulegają pomnożeniu. Decyduje o tym możliwość bezpośredniego poznania problemów wybranego zawodu. I chociaż grupa pedagogiczna nie jest formą przygotowania zawodowego, dla młodzieży liceum ogólnokształcącego stanowi zasadniczą drogę przygotowania do dalszej nauki w zakładzie kształcenia nauczycieli.¹⁵

Ocena fakultetów jest na ogół pozytywna. Zdaniem L. Bandury, w procesie rozwijania uzdolnień i zainteresowań uczniów, zwłaszcza w szkole średniej z poszerzonym programem nauczania, dodatnią rolę mogą spełnić zajęcia fakultatywne. Należy przyjąć, że "jest to bardziej korzystne rozwiązanie, aniżeli stosowana dawniej furkacja".¹⁶ Za słusznością takiego stanowiska przemawia fakt integracji nauk w programach zajęć fakul-

tatywnych, co sprzyja procesowi wszechstronnego kształcenia młodzieży i nie prowadzi - jak w przypadku furkacji - "do zbyt wczesnej specjalizacji w pewnej grupie przedmiotów".¹⁷

W Związku Radzieckim program dziesięcioletniej szkoły ogólnokształcącej wprowadza zajęcia fakultatywne w klasie VII i VIII po trzy godziny tygodniowo. W klasach IX i X na przedmioty do wyboru wyznacza się po sześć godzin tygodniowo. Zróżnicowanie treści, najszersze w dwóch ostatnich klasach dziesięciolatki, występować może w formie klas specjalnych o określonym profilu nauczania, wyboru określonej dziedziny techniki i produkcji w danym środowisku.¹⁸

Specyficzną formą zajęć fakultatywnych organizowanych przez radzieckie instytuty pedagogiczne dla młodzieży szkół wiejskich - kandydatów do zawodu nauczycielskiego - są zajęcia z pedagogiki, oddziały przygotowawcze lub tak zwane szkoły młodego pedagoga.

W zajęciach fakultatywnych z pedagogiki prowadzonych przez pracowników naukowych uczestniczą uczniowie klas I szkół wiejskich. Młodzież poznaje problemy zawodu nauczycielskiego, zasady samodzielnej pracy, korzysta z porad w zakresie pracy w bibliotece, czytelni, gabinecie przedmiotowym. Współdziałanie instytutu ze szkołami wiejskimi obejmuje całokształt problemów dydaktycznych, wychowawczych i organizacyjnych.¹⁹

Celem organizowanych, z reguły dla młodzieży wiejskiej, szkół młodego pedagoga jest rozbudzanie aspiracji i rozwoju zainteresowań oraz przygotowanie młodzieży do dalszego kształcenia. Dzięki codzielnym zajęciami uczniowie z małych miejscowości mają możliwość wyrównania poziomu w stosunku do młodzieży wielkomiejskiej, przez co zwiększają się ich szanse na egzaminie wstępnym. Obok wykładów i ćwiczeń z pedagogiki, psychologii, estetyki i nauki o społeczeństwie, przez udział w olimpiadzie pedagogicznej kandydaci z ośrodka odeskiego mają możliwość rozwijania i ujawniania zainteresowań, skłonności i uzdolnień, co wpływa na pogłębienie wiedzy merytorycznej.²⁰

Szkoły młodego pedagoga organizowane są również na zasadzie przedmiotów lub bloków przedmiotów nauczania, takich jak: język rosyjski i literatura, język angielski i historia, matematyka i fizyka, biologia z chemią lub biologia z geografią. Program zajęć obejmuje problemy związane ze specyfiką poszczególnych przedmiotów oraz zagadnienia z psychologii i pedagogiki.²¹

W prowadzonych zajęciach dominuje wykład, seminarium i działania praktyczne. Słuchacze przygotowują referaty i doniesienia.²²

Z przedstawionego w krótkim zarysie dorobku radzieckiej nauki i praktyki pedagogicznej w zakresie zajęć fakultatywnych wynika, że obok zagadnień orientacji szkolnej i zawodowej wiele uwagi poświęca się kształtowaniu zainteresowań i pracy z uczniem zdelnym. Dążenie do uzyskiwania optymalnych wyników implikuje rolę czynnika dydaktycznego - celów, metod i środków prowadzenia zajęć fakultatywnych.

Stronę dydaktyczną zajęć fakultatywnych w liceum ogólnokształcącym stosunkowo obszernie traktują zamieszczone w programach uwagi o ich realizacji. Wnikliwie potraktowane są cele i środki dydaktyczne zajęć. W zależności od rodzaju grupy wyeksponowano charakterystyczne dla danej dyscypliny metody pracy. Choć wydaje się, że z wyjątkiem programu grupy pedagogicznej²³ wskazówki dydaktyczne są dość stereotypowe, a nawet zawierają szczegółowe wskazania, które znaleźć można w każdym podręczniku z dydaktyki lub przewodniku metodycznym. Przykładem tego jest zamieszczenie w programie zajęć etapów rozwiązywania problemów na lekcji.²⁴

10.2. Założenia metodologiczne własnych badań

Zważywszy, że wszelkie poczynania dydaktyczne w ramach rozważanych zajęć zmierzają do realizacji przedstawionego wcześniej głównego zadania liceum ogólnokształcącego, w świetle poczynionych wywodów nasuwają się pytania: jaka współzależność

zachodzi między pracą dydaktyczną, a przygotowaniem uczniów do dalszego kształcenia? Czy i w jakim stopniu rodzaj grupy zajęć fakultatywnych wpływa na przygotowanie uczniów do studiów na wybranym kierunku kształcenia?

W dążeniu do ustalenia odpowiedzi na postawione pytania przyjęto następującą hipotezę roboczą: praca dydaktyczna w ramach zajęć fakultatywnych bezpośrednio i w zasadniczy sposób służy przygotowaniu uczniów liceum ogólnokształcącego do dalszego kształcenia, z tym, że stopień wpływu na przygotowanie do dalszej nauki na kierunkach nauczycielskich jest bardziej znaczny w grupie pedagogicznej.

Określone w temacie artykułu rozważania przedstawię na podstawie badań przeprowadzonych wśród kandydatów na nauczycieli - uczniów liceów ogólnokształcących.²⁵ Badania te prowadzono w roku szkolnym 1975/76, w dwóch etapach, w ośmiu liceach ogólnokształcących województwa bydgoskiego. Objęto nimi 170 uczniów klas IV - kandydatów na nauczycieli, w tym 64 z fakultetów przedmiotowych i 106 z grupy pedagogicznej oraz 24 nauczycieli. Ponadto w ramach badań wstępnych, w roku szkolnym 1974/75, wiele ciekawego materiału faktograficznego uzyskano od 58 uczniów i 55 studentów WSP, absolwentów liceów ogólnokształcących. Jako zasadniczą metodę pracy nad problemem przyjęto obserwację, a ponadto badanie dokumentacji szkolnej, takiej jak: arkusze ocen, dzienniki lekcyjne i programy nauczania poszczególnych fakultetów. Z technicznych środków obserwacji zastosowano ankiety i wywiady z dyrektorami szkół i nauczycielami zajęć fakultatywnych.

10.3. Efekty dydaktyczne pedagogicznej grupy fakultatywnej na tle innych fakultetów

Jednym z przyjętych wskaźników efektywności pracy nauczyciela są postępy uczniów w nauce. Porównanie wyników postępów w nauce z klasyfikacji końcowej w klasie III i w klasie IV wskazuje, że w roku szkolnym 1975/76 w badanych liceach,

w porównaniu z innymi fakultetami, grupy pedagogiczne gromadziły słabszych uczniów.

Tabela 1.

Postępy w nauce kandydatów na nauczycieli
ze wszystkich przedmiotów

Badana grupa fakultatywna	Przeciętne wyniki w nauce			Przyrost przeciętnych wyników na korzyść grupy
	w klasie III	w klasie IV	różnica w stosunku do stanu wyjściowego	
Pedagogiczna	3,35	3,64	+ 0,29	+ 0,09
Inne	3,62	3,82	+ 0,20	

Na nieco korzystniejszy dla grupy pedagogicznej przyrost przeciętnych wyników w nauce wpłynęły rezultaty uzyskane w zasadzie w trzech liceach, w których przyrost przeciętnych wyników był istotny i wynosił od + 0,38 do + 0,10. Ponieważ w szkołach tych fakultet pedagogiczny funkcjonował dobrze, należałoby przypuszczać, że zajęcia w tej grupie wpływają korzystnie na przygotowanie do matury i do dalszego kształcenia. Jednak wartość przeciętnych wyników wyrażona w skali ocen jest znacznie wyższa dla innych fakultetów /por. tab. 1/, stąd też uczniowie uczęszczający na zajęcia grup przedmiotowych są w korzystniejszej sytuacji na maturze i egzaminach wstępnych na wyższe uczelnie.

Dla uzyskania bardziej wszechstronnego poglądu o uzyskiwanych przez kandydatów na nauczycieli rezultatach w nauce należy przyszedź wyniki z samych zajęć.

Tabela 2.

Postępy kandydatów na nauczycieli w nauce z przedmiotów kierunkowych i zajęć fakultatywnych

	Przeciętne wyniki z przedmiotów kierunkowych		Przyrost przeciętnych wyników na korzyść grupy	Przeciętne wyniki z zajęć fakultatywnych	Różnica przeciętnych wyników na korzyść grupy
	w klasie III	w klasie IV			
			różnica w stosunku do stanu wyjściowego		
Pedagogiczna	3,47	3,63	+ 0,16	4,28	+ 0,12
Inne	3,87	4,07	+ 0,20	4,16	

Wobec postępów uczniów obu badanych grup w nauce ze wszystkich przedmiotów /tab. 1/ rezultaty uzyskane w przedmiotach kierunkowych /tab. 2/ nie mogą być zaskoczeniem. Uczniowie grup niepedagogicznych wybierając jako przedmiot kierunkowy język polski, matematykę, geografię lub biologię, w przypadku uczęszczania na odpowiedni fakultet zyskują w tygodniu 4 godziny dodatkowego kontaktu z przedmiotem. Jednocześnie przez udział w zajęciach poszerzają swoją wiedzę z wybranego przedmiotu, zyskując większe możliwości lepszego przygotowania do matury i egzaminu na studia wyższe. Powoduje to, że różnica w przeciętnych wynikach z przedmiotów kierunkowych rzędu + 0,40 w klasie III pogłębia się o dalsze 0,04 i wynosi w klasie IV + 0,44 na korzyść innych grup /zob. tab. 2/. Przedstawione argumenty przemawiają za większą skutecznością fakultetów niepedagogicznych w pracy nad wybranym przedmiotem. Należy jednak zważyć, że przygotowanie do egzaminu dojrzałości odbywa się przede wszystkim na lekcjach poszczególnych przedmiotów i w toku indywidualnej nauki każdego ucznia. Przy ogólnie słabszych efektach nauczania uczestników fakultetu pedagogicznego uzyskany w ciągu klasy IV przeciętny przyrost wyników z przedmiotów kierunkowych + 0,16 uznać trzeba za znaczny. Przyjmując, że poza przynależnością do różnych fakultetów uczniowie obu badanych grup poddawani są jednakowemu oddziaływaniu różnych innych czynników, znaczny przyrost przeciętnych wyników z przedmiotów kierunkowych i ogólnie lepszy rezultat ze wszystkich przedmiotów /zob. tab. 1/ przypisać można poprawie techniki uczenia się i dodatniej motywacji uczenia się wytwarzanej w toku zajęć pedagogicznych. Motywacja ta oraz nowe, ciekawe treści z pedagogiki i psychologii, jak również atrakcyjne metody i formy zajęć sprzyjają recepcji materiału programowego, co z kolei powoduje, że oceny z zajęć fakultatywnych są wyższe w grupie pedagogicznej niż w przedmiotowych.

Założenia programowe prowadzonych zajęć fakultatywnych idą w kierunku rozwoju uzdolnień i zainteresowań oraz pogłębienia i poszerzenia wiadomości z zakresu wybranego przedmiotu,

przyswojenia metod pracy stosowanych w szkołach wyższych, a tym samym pełniejszego przygotowania do studiów.²⁶ Program grupy matematyczno-fizycznej preferuje wiedzę i umiejętności matematyczne, ich zastosowanie zwłaszcza w fizyce oraz przyswojenie przez uczniów metod studiowania.²⁷ Określenie celów prowadzenia zajęć grup przedmiotowych następuje na podstawie dotychczasowych poczynąń w zakresie prowadzonych w klasach licealnych /I-III/ przedmiotów.

Program grupy pedagogicznej jednoznacznie precyzuje zadania stawiane przed tą formą zajęć fakultatywnych, a zwłaszcza:

- wzbogacenie zasobu wiedzy i umiejętności wyniesionych z liceum o wiadomości z nauk pedagogicznych przydatnych każdemu człowiekowi;
- zapoznanie z głównymi kierunkami w teorii i praktyce w dziedzinie oświaty i wychowania na przykładzie różnego typu placówek. Ułatwianie dostrzegania prawidłowości i zaniedbań występujących w ich działaniu celem "opanowania umiejętności obserwowania, analizowania i oceniania problemów dydaktyczno-wychowawczych występujących na terenie szkół";
- zapoznanie z wybranymi pozycjami literatury pedagogiczno-psychologicznej podejmującymi problemy pedagogiczne i zagadnienia uczenia się;
- wzbudzenie zainteresowań zawodem nauczycielskim poprzez kontakty z wybitnymi pedagogami;
- prowadzenie szerokiej informacji o systemie i możliwościach kształcenia w zawodzie nauczycielskim.²⁸

Jakkolwiek wzbogacanie wiedzy postawiono w tym programie na pierwszym miejscu, to w każdym z zadań zawarty został rozwój zainteresowań.

Stąd porównanie programów zajęć fakultatywnych różnych grup ze względu na cel ich prowadzenia korzystnie świadczy na rzecz fakultetu pedagogicznego, którego myślą przewodnią jest

rozwój zainteresowań przyszłym kierunkiem kształcenia zawodowego. Ukazywanie z reguły w praktycznym działaniu np. systemu wychowania przedszkolnego, pracy z dziećmi opóźnionymi w rozwoju /szkoły specjalne/ lub systemu pracy pozalekcyjnej ma wysokie walory kształcące i służy orientacji zawodowej. Uczy bowiem dostrzegania prawidłowości, związków i zależności w ogólnym systemie kształcenia, wyrabia umiejętność obserwacji, analizy i oceny zjawisk występujących w placówkach oświatowo-wychowawczych. Stwarza to możliwość widzenia siebie w roli nauczyciela - wychowawcy i przyjęcia lub odrzucenia proponowanej kariery życiowej.

10.4. Metody i formy zajęć w pedagogicznej grupie fakultatywnej

Programy grup przedmiotowych: biologiczno-chemicznej i matematyczno-fizycznej określają treści, ustalają ilość godzin na ich realizację pozostawiając pewien, często wąski margines czasu, na tematy do wyboru.²⁹ Znaczne możliwości wyboru z wielu proponowanych zagadnień stwarzają programy grup: humanistycznej i geograficzno-ekonomicznej.³⁰ Program fakultetu pedagogicznego nie określa ram czasowych na poszczególne hasła, dając duże możliwości dostosowania treści nauczania do zainteresowań uczniów.

W badanych szkołach, zgodnie z zaleceniami programów nauczania każda z grup odbyła około 120 godzin zajęć. Zaplanowany materiał został zrealizowany. Pewne odchylenia wystąpiły w realizacji programu grupy pedagogicznej. Najtrudniejszy materiał /psychologia/ zrealizowano w I półroczu /semestrze/. W tym też okresie wystąpiło najwięcej referatów. Dzięki temu, jak również przez ujęcie kwestii dotyczących zawodu i pracy nauczyciela oraz zadań oświaty w Polsce na najbliższe lata, w najgorętszym okresie przygotowań do matury zajęcia pedagogiczne nie stanowiły nadmiernego obciążenia dla uczniów. W jednej ze szkół punktem wyjścia były wiadomości o nauczycielu i systemie oświa-

towym w Polsce, a następnie podjęto niemal systematyczny kurs z historii wychowania na przemian z wybranymi zagadnieniami z teorii wychowania lub psychologii rozwojowej. Z reguły jednak realizację programu rozpoczynano od omówienia techniki pracy umysłowej, uczenia się, co dla każdego ucznia, a szczególnie dla uczestników zajęć pedagogicznych osiagających przeciętne postępy, mogło być pomocne w pracy nad przygotowaniem do egzaminu dojrzałości i dalszego kształcenia. Z kolei wiele uwagi poświęcono psychologii rozwojowej, a zwłaszcza psychologicznemu rozwojowi dziecka w wieku przedszkolnym oraz wiekowi młodzieńczemu. Realizacja treści w tym układzie jest słuszną, gdyż "następstwo przemian w psychice człowieka nie jest obojętne dla pedagogiki, socjologii, dydaktyki oraz innych działów nauk społecznych i humanistycznych"³¹, ułatwia rozumienie dziecka, samego siebie, rozumienie istoty form i metod oddziaływania wychowawczego.

Ciekawą formą pracy dydaktycznej fakultetu pedagogicznego były wycieczki do szkół i placówek oświatowo-wychowawczych oraz hospitacje zajęć lekcyjnych. Z reguły organizowano je w miarę realizacji poszczególnych działów, np. rozwój fizyczny i psychiczny dziecka, metody i zasady wychowania. W jednej ze szkół, po opracowaniu wszystkich haseł programowych, wprowadzono miesięczną "praktykę". Jej istotą były wycieczki i hospitacje zajęć w placówkach oświatowo-wychowawczych i opiekuńczych pomyślane jako pogłębienie i praktyczna ilustracja treści teoretycznych. Miesięczna "praktyka" jest ciekawą formą kontaktu kandydatów na nauczycieli z różnymi typami i formami placówek oświatowo-wychowawczych. Jednak powszechniej stosowane wycieczki, hospitacje w miarę omawianych zagadnień, służące ich praktycznej ilustracji bardziej wpływają na rytmiczną realizację programu. Pozwalają bowiem na bieżąco łączyć teorię z praktyką. Ponadto bardziej rozłożony w czasie kontakt ze szkołą, z nauczycielami daje dłuższy okres do przemyślenia ostatecznej decyzji co do wyboru zawodu. Tak więc, poprzez wycieczki i hospitacje uczestników fakultetu pedagogicznego stworzono

warunki bezpośredniego zapoznania się z charakterem placówek, z warunkami pracy, przybliżono ich do zawodu.

Godną odnotowania metodą pracy fakultetu pedagogicznego jest badanie drobnych zagadnień szkolnych. Pracę tę podjęto dwukrotnie w jednej z badanych szkół. Pierwsza próba podjęta została po zrealizowaniu zagadnienia rozwoju psychofizycznego dziecka w wieku przedszkolnym. W rezultacie dwukrotnego pobytu w przedszkolu z grupą oraz indywidualnie pogłębionej obserwacji "przydzielonego dziecka z grupy starszej kandydatki sporządzały charakterystyki opisowe.³² Druga próba polegała na opracowaniu tak zwanego "małego problemu badawczego". Temat pracy "Niepowodzenia szkolne /imię i pierwsza litera nazwiska dziecka/ ucznia klasy V szkoły podstawowej". Po zapoznaniu się i omówieniu stosowanej literatury³³ w ramach ćwiczeń uczestniczki zajęć wspólnie zaplanowały metody i przebieg badań, opracowały kwestionariusze wywiadów z wychowawcą klasy, rodzicami i uczniem. Ponadto obserwowały przynajmniej przez jeden miesiąc wytypowanego /zgodnie z tematem/ przez wychowawcę klasy ucznia. W ramach opracowywanego problemu każda z uczennic musiała wejść w środowisko obserwowanego, często bezpośrednio pomagać dziecku w nauce, zaproponować rodzicom i przedyskutować z wychowawcą klasy sposoby przeciwdziałania niepowodzeniom. Własne, dwuletnie doświadczenie w pracy z fakultetem pedagogicznym pozwala wnosić, że mały problem badawczy wdraża do samodzielności, stwarza kandydatowi na nauczyciela możliwość sprawdzenia się, rozmyślenia w pracy z dzieckiem. Stosowanie tej metody, poza bezspornymi walorami poznawczymi i kształcącymi, przynosi korzyści wychowawcze w pracy nad kształtowaniem zainteresowań i dyspozycji pedagogicznych wśród uczniów - kandydatów na nauczycieli.

Zebrany poprzez ankiety materiał badawczy wskazuje, że w prowadzeniu zajęć fakultatywnych dominuje wykład. Ze względu na częstotliwość stosowania wysoką rangę zyskuje dyskusja, praca z tekstem i ćwiczenia oraz referat łączony w programach poszczególnych grup z różnymi metodami.³⁴ Niepokojące jest

nadużywanie wykładu szczególnie w grupie pedagogicznej, w której przybiera on najwyższą rangę w wysokim odsetku i jest silniej eksponowany niż w pozostałych fakultetach. Wykład jest niezbędny nie tylko jako metoda przekazywania wiadomości, lecz także jako forma wdrażania uczniów do wykładów w szkołach wyższych. Niemniej należy zachować umiar w stosowaniu jednej metody, aby przeciwdziałać znużeniu, spadkowi lub braku recepcji przekazywanych przez wykładowcę informacji.

Na innych fakultetach referat nie ma sobie równej ze względu na nadawaną mu najwyższą rangę. Jest tam częściej wybierany /około 20 %/ niż przez uczniów grupy pedagogicznej i wykazuje /w obu badanych grupach/ niewielką tendencję spadkową w okresie końcowym zajęć. Nauczyciele przypisują referatowi bardzo wysoką rangę. Negatywny stosunek części uczniów do "referatowej metody" prowadzenia zajęć wyraziła uczestniczka fakultetu humanistycznego - Danuta lat 18 pisząc: "Zajęcia fakultatywne są dziwnie prowadzone, bo ciągle referaty polegają na tym, że jedna osoba męczy się, a reszta ziewa". Uczennica wyraziła nie odosobnione, chociaż skrajne stanowisko. Wiele zależy od sposobu ukierunkowania pracy referenta przez nauczyciela, sposobu opracowania i wygłaszania referatu oraz przygotowania uczestników zajęć do dyskusji nad jego treścią. Długoletnia praktyka dowodzi, że zbyt częste obarczanie młodzieży opracowywaniem referatów jest zjawiskiem niekorzystnym tym bardziej, że nauczyciel nie zawsze może ukierunkować ucznia, kierować etapami jego pracy i ustrzec przed zwykłym streszczeniem 1-2 pozycji. Ponieważ referat należy łączyć przede wszystkim z seminaryjną metodą prowadzenia zajęć, a w opinii młodzieży seminarium zyskało niską rangę, przy znacznym spadku w II etapie badań /u nauczycieli odnotować należy zjawisko odwrotne/, stąd można sądzić, że młodzież nie rozumie na czym polega seminarium, bądź też zajęcia, na których występuje referat /referaty/ polegają na ich odczytaniu i obowiązkowym zebraniu głosu w dyskusji przez bardziej aktywnych uczniów.

Uwagę zwraca częste korzystanie przez obie badane grupy z pracy z tekstem przy występującej tendencji spadkowej w II etapie badań. Korzystniejsza w tym względzie sytuacja na fakultecie pedagogicznym szczególnie w okresie początkowym zajęć /I etap badań/ wynika z potrzeby ciągłego poszukiwania materiału merytorycznego, odwoływania się do źródeł, "wczytywania się" w nowe dla uczniów treści z pedagogiki i psychologii, co może mieć korzystny wpływ na rozwój zainteresowań problematyką pedagogiczną.

Ćwiczenia, jako metoda, traktowane są drugorzędnie przez wypowiadających się nauczycieli /podobnie jak praca z tekstem/, co znajduje potwierdzenie w opinii uczniów obu badanych grup. Przeczy to zaleceniom zawartym w cytowanych programach zajęć fakultatywnych, nie sprzyja przygotowaniu do dalszego kształcenia.

Niepokój budzi bardzo niska /w opinii uczniów i nauczycieli/ ranga pracy laboratoryjnej /dotyczy grupy biologiczno-chemicznej/.

Należy podkreślić ważną rolę dyskusji, której zastosowanie wzrasta w II etapie badań. Przy zbliżonych proporcjach wartości wyrażonych opinii w obu badanych grupach /nauczyciele niżej stawiają ćwiczenia niż uczniowie/ stosowanie ćwiczeń przedstawia się korzystniej w grupie pedagogicznej. Stwarza to uczestnikom tego fakultetu lepsze możliwości w przygotowaniu się do korzystania z omawianej metody na studiach.

Na podstawie powyższych rozważań można stwierdzić, że przygotowaniu do dalszego kształcenia służą metody stosowane w obu badanych grupach, przy czym nadmierne stosowanie wykładu w pracy fakultetu pedagogicznego jest zjawiskiem niekorzystnym. Natomiast zbyt częste eksponowanie referatu w pracy pozostałych fakultetów oraz nieco gorsze wskaźniki w stosowaniu dyskusji i pracy z tekstem źródłowym pozwalają wyrazić opinię o stosunkowo korzystniejszym wpływie zajęć pedagogicznych na przygotowanie uczniów do dalszego kształcenia. Jedynie na fakultecie pedagogicznym, dzięki stosowaniu często specyficz-

nych dla tej grupy metod pracy, młodzież ma możliwość bezpośredniego zetknięcia się z przyszłym zawodem. Powoduje to bezpośrednio zainteresowanie zawodem nauczycielskim, sprzyja uzyskiwaniu podstawowych wiadomości z pedagogiki i psychologii z możliwością ich konfrontacji z praktyką szkolną, a jednocześnie potwierdza słuszność wysuniętej hipotezy roboczej.

Zasadniczym warunkiem skuteczności kształcenia jest pilność, systematyczność w pracy oraz pozytywna motywacja. Racjonalna technika uczenia się ma wówczas zastosowanie, gdy uczący się "przejawia dostateczną energię i wytrwałość w kontynuowaniu nauki" i jest "zdolny do świadomego regulowania swej działalności w myśl poznanych zasad", co wymaga przezwyciężenia wielu przeszkód obiektywnych i subiektywnych.³⁵

Należy przyjąć, że uczniowie klasy IV chcą zdobywać wiedzę, a jedynie brak racjonalnej techniki uczenia się utrudnia im uzyskiwanie optymalnych wyników. Nasuwają się więc pytania: czy i w jakim stopniu zajęcia fakultatywne wpływają na technikę pracy umysłowej? Jaka współzależność występuje między poprawą techniki uczenia się w klasie IV, a rodzajem fakultetu? Możliwość odpowiedzi na postawione pytania stwarza chociażby pobieżna analiza materiału przedstawionego w tabeli 3. Okazuje się, że w stosunku do stanu wyjściowego /I etap badań/, w ciągu roku szkolnego, w grupie pedagogicznej nastąpiły istotne przesunięcia kandydatów /13,2 %/ z poziomu dostatecznego do poziomu dobrego i z poziomu słabego do dostatecznego /85, %/ uczniów z tego fakultetu. Natomiast w grupach przedmiotowych analogiczne przesunięcia są niewielkie, bo dotyczą od 1,6 % do 4,7 % badanych. Łącznie poprawę techniki uczenia się stwierdziło 27 /15,9 %/, z tego w grupie pedagogicznej 23 /21,7 %/, a w grupach przedmiotowych 4 /6,3 %/ badanych. Wyrażone w drodze samooceny kandydatów zmiany ilościowe znajdują wyraz w średnich arytmetycznych poziomu techniki uczenia się oraz w różnicy ich przyrostu w jednoznacznie korzystny sposób dla fakultetu pedagogicznego /por. tab. 3/.

Spśród badanych nauczycieli 6 /25,0 %/ uważa, że wpływ

Tabela 3.

Wpływ zajęć fakultatywnych na technikę pracy umysłowej w opinii badanych

Wartość oceny wg skali liczbowej	Grupa pedagogiczna						Grupy przedmiotowe					
	I etap			II etap			I etap			II etap		
	ilość uczniów	wartość liczbowo-samooceny		ilość uczniów	wartość liczbowo-samooceny		ilość uczniów	wartość liczbowo-samooceny		ilość uczniów	wartość liczbowo-samooceny	
5	-	-	-	-	-	-	1	5	-	-	-	-
4	59	236		73	292		42	168		41	164	
3	40	120		31	93		19	57		22	66	
2	7	14		2	4		2	4		1	2	
1	-	-		-	-		-	-		-	-	
Razem :	106	370		106	389		64	234		64	232	
Przeciętny poziom techniki uczenia	x	3,49		x	3,67		x	3,66		x	3,66	
Różnica średniego przyrostu	x	x		x	+0,18		x	x		x	0,00	

zajęć fakultatywnych na przygotowanie uczniów do dalszego kształcenia wyraża się poprawą techniki pracy umysłowej.

Przedstawiony materiał upoważnia do stwierdzenia, że zajęcia fakultatywne wpływają na poprawę techniki uczenia się, przy czym wpływ ten w grupie pedagogicznej jest bardziej korzystny niż w grupach przedmiotowych. Ponieważ przyrost postępów w nauce ze wszystkich przedmiotów był wyższy w grupie pedagogicznej /por. tab. 1/, przy jednocześnie korzystnych zmianach w zakresie techniki pracy umysłowej, dlatego można powiedzieć, że na poprawę rezultatów w nauce wpłynęła bardziej skuteczna technika uczenia się.

10.5. Uogólnienia i wnioski

Dla praktyki pedagogicznej niezwykle ważna jest umiejętność posługiwania się metodami samodzielnej pracy, gdyż jej brak przekreśla dość często już na I roku studiów dalsze kształcenie nawet dobrych w liceum uczniów. Doświadczenie i obserwacja zajęć dydaktycznych w szkole potwierdza, że po ukończeniu nawet trzeciej klasy licealnej młodzież nie potrafi samodzielnie pracować. Z tej racji zajęcia fakultatywne stają się głównym czynnikiem wdrażającym młodzież do opanowania tej umiejętności. Należałoby przypuszczać, że wdrożenie kandydatów do korzystania z metod studiowania wzrasta w miarę ich stosowania. Uzyskane w toku badań wyniki w pewnym stopniu przypuszczenie to potwierdzają. W opinii nauczycieli, wyrażonej w pięciostopniowej skali liczbowej od 5 do 1, wpływ zajęć fakultatywnych na wdrażanie uczniów do korzystania z metod studiowania jest znaczny. Wyrażają go przeciętne przyrosty wdrożenia do: udziału w seminarium + 1,27, opracowywania referatu + 1,13, pracy z tekstem źródłowym + 1,05, korzystania z wykładu + 0,48 i udziału w dyskusji + 0,39. Zdaniem uczniów, bardzo szerokie stosowanie referatu /w grupach przedmiotowych/ i wykładu /w grupie pedagogicznej/ powoduje niższe przyrosty umiejętności. Uzyskany w rezultacie nauki w klasie IV stopień

wdrożenia do korzystania z poszczególnych metod jest wysoki. Przyrost omawianej umiejętności to nie tylko zasługa zajęć fakultatywnych, gdyż w nauczaniu innych przedmiotów również zwraca się uwagę na metody wymagające samodzielności. Jednak z uwagi na nasilenie operowania tymi metodami w zakresie wybranego przedmiotu, postęp we wdrożeniu do korzystania z nich należy przypisać przede wszystkim zajęciom fakultatywnym. Tym samym na podstawie przeprowadzonych rozważań możemy przyjąć słuszność wysuniętej hipotezy roboczej.

Podjęte w artykule w sposób wycinkowy aspekty dydaktyczne zajęć fakultatywnych wskazują na wagę problemu w pracy nad przygotowaniem uczniów do dalszego kształcenia. Fakultety są bez wątpienia niezwykle istotnym czynnikiem wzbogacania uczniów w wiedzę, kształtowania umiejętności, a w przypadku grupy pedagogicznej dodatkową formą należytego przygotowania do wyboru kierunku studiów, zawodu. Ich walory tkwią przede wszystkim w intelektualnym rozwoju uczniów, poprawie techniki pracy umysłowej i we wdrożeniu do korzystania z metod studiowania, przy czym uczestnictwo w grupie pedagogicznej daje w tym względzie lepsze rezultaty. Jasność celów, przejrzysty układ treści, atrakcyjne i nowe dla uczniów metody oraz formy pracy dydaktycznej skłaniają do uznania fakultetu pedagogicznego jako zajęć o bogatszej treści dydaktycznej. Ma to korzystny wpływ na efektywność tego fakultetu w pracy z uczniami liceum ogólnokształcącego - kandydatami do zawodu nauczycielskiego.

10.6. Przypisy

1. Instrukcja organizacyjno-programowa w sprawie zajęć fakultatywnych w liceach ogólnokształcących. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego 1970, Nr B-10, poz. 10.
2. Ibidem.

3. Ibidem.
4. Pismo okólne Ministerstwa Oświaty i Wychowania z dnia 24 marca 1975 r. /KO-412-3/75/ w sprawie zmian w planach i programach nauczania liceum ogólnokształcącego. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania 1975, Nr 4, poz. 38.
5. Ibidem.
6. Program zajęć fakultatywnych w liceum ogólnokształcącym grupy pedagogicznej opracowany przez Instytut Pedagogiki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Materiały powielane.
7. Raport o stanie oświaty w PRL. Warszawa, maj 1973, s. 130.
8. Jak przypis 6.
9. J. Jakóbowski, Kształcimy nauczycieli pokolenia XXI wieku. Życie Szkoły 1970, Nr 11, s. 18.
10. L. Dmowski, Zajęcia fakultatywne w liceum ogólnokształcącym. Geografia w Szkole 1969, nr 3, ss. 134 i 139.
11. J. Zdebska i W. Stawińska, O przygotowaniu nauczycieli do realizacji zajęć fakultatywnych. Biologia w Szkole 1969, nr 4, ss. 33-34 oraz J. Doboszyńska, O zajęciach fakultatywnych w kl. IV. Biologia w Szkole 1967, nr 2, ss. 25-26.
12. J. Zdebska i W. Stawińska, O przygotowaniu nauczycieli do realizacji zajęć fakultatywnych, ss. 37-39.
13. Ibidem, s. 38.
14. J. Kulpa, Zdolna młodzież do uczelni pedagogicznych. Głos Nauczycielski 1976, nr 7 oraz D. Bukałowa, Fakultet pedagogiczny czyli pierwsze wtajemniczenia. Głos Nauczycielski 1977, nr 4.
15. Skuteczność fakultetu pedagogicznego w przygotowaniu kandydatów na nauczycieli do dalszego kształcenia wykazała J. Szymkat na podstawie eksperymentu prowadzonego w woj.

krakowskim. Rezultaty badań omawia Autorka w artykułach, które zamieszczam w bibliografii.

16. L. Bandura, Uczniowie zdolni i kierowanie ich kształceniem. Warszawa 1974, s. 45.
17. Ibidem, s. 45.
18. R. Polny, Systemy szkolnictwa w wybranych krajach kapitalistycznych i socjalistycznych. Warszawa 1973, ss. 140-147.
19. B.F. Kiktiew, W.P. Szuman, D.S. Jakowlewa, Organizacyjno-pedagogiczeskije problemy swiazi instituta s sielskoj szkołoj. Sowietskaja Piedadogika 1974, nr 9, ss. 79-84.
20. R.I. Chmieljuk, Diagnostika profesjonalnoj prigodnosti małodioży k rabotie uczieliela. Sowietskaja Piedadogika 1971, nr 8, ss. 75-76.
21. I.E. Kokin, Priwiwaja wkus k piedadogiczeskoj diejatielnosti. Wiestnik Wyższej Szkoły 1975, nr 10, ss. 35-38.
22. S.S. Owczinnikow, Podgotowitelnyje otdielenija piedadogiczeskich wuzow. Sowietskaja Piedadogika 1976, nr 8, ss. 100-103.
23. Program zajęć fakultatywnych w liceum ogólnokształcącym grupy pedagogicznej opracowany przez Instytut Pedagogiki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Materiały powielane.
24. Program nauczania w liceum ogólnokształcącym. /Tymczasowy/. Zajęcia fakultatywne w klasie IV. Grupa matematyczno-fizyczna. Warszawa 1970, s. 10, PZWS.
25. Przedstawiony w artykule materiał jest fragmentem znacznie obszerniejszego opracowania.
26. Program nauczania liceum ogólnokształcącego. /Tymczasowy/. Zajęcia fakultatywne w klasie IV. Grupa humanistyczna, ss. 7-8; Grupa geograficzno-ekonomiczna, s. 9; Grupa bio-

- logiczno-chemiczna, s. 12, Warszawa 1970, PZWS.
27. Ibidem, Grupa matematyczno-fizyczna, s. 8.
 28. Program zajęć fakultatywnych w liceum ogólnokształcącym grupy pedagogicznej...
 29. Program nauczania liceum ogólnokształcącego./Tymczasowy/. Zajęcia fakultatywne w klasie IV. Grupa biologiczno-chemiczna ss. 10-11; Grupa matematyczno-fizyczna, ss. 8 i 15.
 30. Ibidem, Grupa humanistyczna, ss. 5-6; Grupa geograficzno-ekonomiczna, ss. 4-8.
 31. M. Przetacznikowa, Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży. Warszawa 1967, s. 54.
 32. W sporządzeniu charakterystyk korzystano ze zmodyfikowanego planu charakterystyki. Zob. Z. Skorny, Obserwacje i charakterystyki psychologiczne. Warszawa 1964, PZWS.
 33. Uczniowie zapoznali się z wybranymi rozdziałami pracy Cz. Kupisiewicza, Niepowodzenia dydaktyczne. Przyczyny i niektóre środki zaradcze. Warszawa 1972, PWN.
 34. W grupie biologiczno-chemicznej i geograficzno-ekonomicznej referaty uczniowskie występują jako element seminarium. W grupie humanistycznej referat dominuje w trzech rodzajach seminariów, natomiast w grupie matematyczno-fizycznej referaty łączy się z pracą z tekstem źródłowym.
 35. Z. Pietrasiński, Sztuka uczenia się. Warszawa 1962, s. 15, WP.

10.7. Streszczenia w języku angielskim i rosyjskim

Summary

The aim of faculty classes in secondary school is to prepare pupils to further studies. Pedagogical faculty classes have an important role in preparing pupils to pedagogical studies. The research work carried out in Bydgoszcz's voievodship showed that the influence of the faculty classes on the skills of using methods of studying was positive.

Work at the pedagogical faculty classes helps in improving techniques of intellectual work. By didactic methods it makes future students understand children and shows them their future profession.

Резюме

Задачей проводимых в общеобразовательных лицеях факультативных занятий является лучшая подготовка учеников к дальнейшему их обучению. В подготовке учеников в пединституты очень важную роль играет педфакультет. На основании исследований, проведенных в быдгошском воеводстве доказано положительное влияние факультетов на расширение умений использования методов учебы в вузе. Участие в педфакультетах способствует улучшению техники умственной работы, а путем применения метода и дидактической формы успешно приближает ученика к учительской профессии.